

Лекція № 15

Психолого-педагогічні особливості словникової роботи в початковій школі

Мета: висвітлити напрямки словникової роботи в початковій школі та способи семантизації слів; ознайомити з науковою літературою та лексикографічними джерелами щодо теми; розвивати мовний та методичний потенціал студентів.

Методи: словесні: лекція, пояснення; інтерактивні методи навчання.

Основні поняття теми: лексичне значення слова, словникова робота в початковій школі, напрями словникової роботи, способи семантизації слів, види словниково-логічних вправ.

План

1. Характеристика словника молодшого школяра.
2. Словникова робота в початковій школі.
3. Методика вдосконалення дитячого мовлення на лексичному рівні.
4. Словниково-логічні вправи.

Література

1. Галуза В. Чарівний світ українського слова на кожному уроці // Початкова школа. — 2002. — № 1.
2. Дубовик С Розвиток діалогічного мовлення школярів на уроках української мови // Початкова школа. — 2002. — №7. — С. 19-22.
3. Крикун М. Роль слова в розвитку зв'язного мовлення молодших школярів // Початкова школа. — 2003. — № 11.
4. Мовчун А. Запрошуємо у світ літературних термінів //Початкова школа.- 2003. — №10. — С. 35-38.
5. Павленко Л. Як слово мовиться (Урок мовного етикету в 2 класі) // Початкова школа. — 2003. — №10. — С. 14-15.
6. Симоненко Т. Виховувати мовну культуру з дитинства // Початкова школа. — 2000. — №8. — С. 44-45.

1. Характеристика словника молодшого школяра.

Щоб приступити до систематичної роботи з розвитку дитячого мовлення, учитель має бути обізнаний з віковими особливостями мовленнєвої діяльності першокласників, основними тенденціями оволодіння ними мовою як засобом спілкування і мислення.

Діти приходять до школи з різним запасом слів, значення яких їм відомі. Першокласники, які оволоділи значною кількістю слів рідної мови, повноцінно сприймають, а отже, розуміють звернене до них мовлення. Ці діти без особливих труднощів висловлюють власні

думки. Інша річ, коли з певних причин словник дитини залишився нерозвинутим, бідним. Ідеться як про активний, так і про пасивний лексичний запас її мовлення. Варто нагадати, у чому полягає різниця між *активним і пасивним словником*. В обох випадках це — сукупність слів, значення яких відомі мовцеві. Якщо цей лексичний запас функціонує в усному і писемному мовленні (репродуктивний і продуктивний рівні), маємо справу з активним словником; якщо ж слова тільки усвідомлюються мовцем під час сприймання чужого мовлення на слух чи зором (читання), така сукупність слів розглядається методичною наукою як *пасивний словник*.

З приходом дитини до школи починається цілеспрямований процес удосконалення дитячого мовлення на лексичному рівні. Правильно організувати різноманітну роботу над словником учнів можна лише тоді, коли педагог має наукові знання про стан та перспективи розвитку лексичного запасу молодшого школяра.

Зазначена проблема досліджувалася психологами, методистами (Л. Й. Айдарова, Л. С. Виготський, М. І. Жинкін, А. І. Ліпкіна, Л. М. Марченко, А. М. Матвеева, Ю. В. Новікова, М. І. Оморокова, Г. В. Пархоменко, К. І. Пономарьова, Л. Б. Попова, І. О. Синиця, Г. І. Сніткіна, Л. О. Соловець та ін.). Так, науковці стверджують, що *обсяг пасивного словника шестирічної дитини становить 3—4 тис. слів*. Відносна *обмеженість лексичного запасу* дітей, що приходять до школи, пояснюється кількома *причинами*.

- ✓ Коло знань та уявлень про суспільне життя, природу в дітей ще вузьке.
- ✓ Нерідко за словами, вживаними дітьми шести-семирічного віку, немає точних уявлень і понять.
- ✓ Словник учнів ще не впорядкований і не систематизований; діти, користуючись словами, не бачать подібності і відмінності між багатьма близькими, але не тотожними словами.
- ✓ Словник школярів розвинутий однобічно: у ньому більше конкретних, загальноживаних слів.
- ✓ Мовлення першокласників нерідко характеризується емоційною безбарвністю, невиразністю, повторенням тих самих слів.

За час навчання в початковій школі пасивний лексичний запас дітей збільшується вдвічі, а то й утричі. Однак, крім кількісного поповнення, збагачення словника, у ньому відбуваються якісні зміни. Вони стосуються уточнення значень слів, засвоєння їх смислових відтінків, розуміння явищ синонімії, антонімії, багатозначності слів, уживання фразеологізмів тощо. Початкове навчання створює сприятливі умови для активізації слів рідної мови в усному і писемному мовленні школярів. Загалом, змінюється ставлення дітей до слова, посилюється увага до найтонших відтінків його семантики, звукової оболонки, сфери вживання. У

школярів виробляється лексичне чуття, смак до точного й виразного слова. Слід прислухатися до порад психологів, які вважають, що «завдання розвитку пасивного й активного словника дитини виходять за межі суто «словникової роботи» у сферу загального розумового виховання учня».

Отже, напрошується висновок про необхідність організації активної розумової діяльності дітей під час засвоєння ними нових понять, систематичної роботи над диференціюванням слів, їх лексичним і граматичним аналізом. Корисними, на думку вчених-психологів, є логічні вправи на порівняння, класифікацію, унаслідок чого учень піднімається до вищих узагальнень, закріплених у слові.

Цікавими для вчителя є дослідницькі дані, що підтверджують здатність молодших школярів установлювати смислові зв'язки між словами, і зроблені на основі їх аналізу висновки про необхідність організації спеціальної роботи з метою розширення запасу словесних асоціацій. Так, Г. І. Сніткіна виявила напрями асоціювання слів у дітей-першокласників. Найпоширенішими типами асоціацій, що утворюються в них, є:

- **синтагматичний** (почувши певне слово, наприклад, олівець, дитина називає інші слова, які зв'язані граматично зі словом-стимулом і можуть бути використані під час побудови тексту: червоний, жовтий, малює, пише, мій);
- **парадигматичний** (на слово-стимул, наприклад школа, першокласник називає слова, що належать до тієї самої частини мови: учень, учитель, клас, перерва, урок);
- **словотворчий** (сприйнявши слово на слух, наприклад, книга, учень називає низку слів, що перебувають із поданим словом у словотворчих зв'язках: книжка, книжечка, книжковий);
- **смисловий** (учень усвідомлює зв'язки між явищами, названими певними словами, і тому на слово-стимул сніг називає низку слів: зима, валянки, ковзани, мороз, кататися, ліпити).

Зазначені особливості словника дитячого мовлення, безумовно, впливають на якісні характеристики висловлювань учнів, а саме на точність, емоційність, виразність, логічність, лексичне багатство і граматичну вправність.

Отже, результати досліджень словника молодших школярів дають підстави зробити висновки про необхідність організації систематичної роботи з метою його кількісного і якісного збагачення. Слід цілеспрямовано розвивати мовленнєві здібності дітей, постійно привертати їхню увагу до існуючих у нашій мові смислових зв'язків між словами, розширювати запас асоціацій, удосконалювати його за рахунок засвоєння синонімічних та антонімічних засобів.

2. Словникова робота в початковій школі.

Більшість авторів розглядає *словникову роботу* як сукупність цілеспрямованих і систематичних вправ з метою засвоєння учнями лексичних, граматичних, вимовних і орфографічних норм літературної мови (П. А. Грушников, Н. В. Костроміна, І. С. Олійник). Сучасною методичною наукою *словникова робота* визначається як система навчально-виховної роботи над словом, яка охоплює засвоєння учнями нових слів і значень, відтінків значень, емоційно-експресивного забарвлення слів, сфер їх уживання, їх багатозначності і переносних значень, засвоєння синонімів, антонімів, паронімів, омонімів тощо.

Як уже зазначалося, лінгводидактика розмежовує поняття «вивчення лексики» і «лексична (словникова) робота», хоч обидва вони тісно пов'язані між собою насамперед спрямованістю на засвоєння лексичного багатства мови, оволодіння словом як одиницею мови і мовлення. Різноманітна планомірна словникова робота, що має місце на всіх уроках уже в 1 класі, спирається спочатку на елементарні уявлення дітей про лексичні явища, а пізніше, в 3 класі, — на набуті школярами теоретичні знання з розділу «Слово».

У процесі словникової роботи поглиблюється розуміння учнями того, що слова називають усі явища дійсності, що слово і те, що воно називає (предмет, дія, ознака), — це різні речі, які школярі мають навчитися чітко розмежовувати. Словникова робота не може залишити поза увагою системні об'єднання слів, які розглядаються під час опрацювання лексикологічних тем.

Отже, учені-методисти наголошують, що будь-яка словникова вправа, під час виконання якої учні з'ясовують семантику слова, встановлюють смислові зв'язки тощо, перетворюється на лексичну вправу.

Методика словникової роботи має зосереджуватися на чотирьох основних напрямках:

- **забезпечення словника**, засвоєння нових слів, а також нових значень слів, які вже є в словниковому запасі учнів;
- **уточнення словника** - уточнення значення слів через введення їх у контекст, зіставлення, виявлення значенневих відмінностей між синонімами, робота з антонімами, аналіз багатозначних слів, переносних значень слів та інш.;
- **активізація словника** (збагачення активного словника учнів);
- **вилучення з дитячого мовлення нелітературних слів** (діалектних, просторічних, русизмів, жаргонізмів тощо).

У словниковій роботі треба пам'ятати про дві її частини:

1) **ознайомлення з лексичною системою мови** - вивчення нових слів, уточнення значення відомих, з'ясування багатозначності, синонімії, антонімії;

2) *навчання використовувати лексичні засоби мови в мовленні* - добір найбільш точного, яскравого слова, попередження та усунення лексичних огріхів.

У першому напрямку важливим завданням є збагачення та систематизація потенційного словникового запасу дітей; а другий напрямок сприяє удосконаленню їх мовленнєвої практики, підвищенню точності, багатства та виразності висловлювань. Пояснення значення слова, добір синонімів до окремих слів - *це мовні вправи*, а добір з синонімічного ряду, найбільш вдалого для запропонованого контексту, заміна в тексті менш точного або слова, що повторюється, другим і т.п. - *мовленнєві вправи*.

Означені напрямки словникової роботи можливі в початкових класах лише на **практичній основі**, з опорою на текст, без теоретичних відомостей.

Роботою над уточненням і розширенням словника передбачається:

- **Лексичний та лексико-стилістичний** аналізи мови текстів, що вивчаються на уроці: виявлення незнайомих слів і висловів, уточнення відтінків значень окремих слів і висловів, ужитих у переносному значенні, добір синонімів, антонімів, визначення їх смислових відтінків, аналіз зображувальних засобів мови.
- **З'ясування значення слів через використання різних способів семантизації:** показ предмета чи дії, демонстрування малюнків, ілюстрацій, слайдів із зображенням предметів, добір синонімів, антонімів, введення нового слова у контекст тощо.
- **Використання завдань на добір слів з певними завданнями:** прикметників для опису предметів, слів для характеристики людини, опису її зовнішності тощо.
- **Введення поданих слів у речення** чи тексти: складання речень за опорними словами, заміна слів у реченні відповідними синонімами чи антонімами тощо.

Активізацією в методиці називають переведення слів з пасивного словника в активний, тобто вживання нових слів у власній мовленнєвій практиці.

Форми активізації словника:

- творення словосполучень із заданими словами;
- творення речень з даними словами;
- переказ прочитаного з використанням лексики оповідання;
- твори за спостереженнями, за картиною та інші.

Вивчення елементів лексики в початкових класах починається з ознайомлення із значенням слова. У методиці відомі різні способи систематизації слів.

Аналіз досвіду роботи вчителів та вивчення методичної літератури свідчать, що ознайомлення учнів із значенням незрозумілих слів і виразів можна здійснювати **такими способами (семантизація слів):**

- *включити слово в словосполучення або речення* - скажи це слово з іншим словом: конвалія біла конвалія; прилавок - Біля прилавка стоїть продавець;
- *розібрати слова за будовою* (нагрудні кишені, припічок - при печі);
- *наочна семантизація* (демонструються предмети, явища, дії, які можна показати на малюнку або в натурі);
- *тлумачення слова* (кореспондент - автор повідомлення в газеті, журналі);
- *дібрати синоніми* (синонімічний ряд);
- *дібрати антонім* (*високо - низько, більше — менше*).

Найбільш поширеним способом пояснення слів є *добір синонімів*. Саме добір синонімів допомагає учневі під час переказу у творенні власних текстів.

Іноді можна знаходити в тексті синонімічні пари, добирати синонімічні ряди (*записуємо на дошці*). Ці слова учні пізніше використовують у мовленні на уроці («розповісти, вживаючи зазначені слова»).

Доцільною є робота з *контекстуальними синонімами*. Цей термін не повідомляємо учням, а відшуковуємо в тексті слова, які відносились би до одного й того ж явища і які допомагали б уникнути повторення однакових слів. Контекстуальні синоніми - це слова, що зближуються своїм значенням в умовах контексту. Їх діти записують на дошці і в зошитах, далі ці слова стають опорними для переказу. Засвоєння контекстуальних синонімів допомагає дітям урізноманітнити своє мовлення.

Словникова робота - це операції над словом: визначення звукового складу, правопис його, складання речень за опорними словами, дописування відповідних слів, все це такі завдання, які не потребують з'ясування лексичного значення слова.

Дослідники стверджують, що **успішність словникової роботи** забезпечується дотриманням низки методичних рекомендацій:

- ✚ удосконалення лексичного запасу дитячого мовлення має відбуватись систематично на кожному уроці як рідної мови, так і інших шкільних предметів;
- ✚ добір змісту і прийомів словникової роботи слід здійснювати з урахуванням вікових особливостей школярів, рівня розвитку їхнього мовлення;
- ✚ організація словникової роботи має враховувати всі лексико-граматичні властивості слова й особливості його вживання в мовленні, забезпечувати тісний взаємозв'язок з вивченням різних розділів початкового курсу рідної мови;
- ✚ усі словникові справи необхідно будувати на основі тексту, розкривати учням сполучуваність слів, точність і доцільність їх уживання в мовленні.

3. Методика вдосконалення дитячого мовлення на лексичному рівні

Ефективність словникової роботи значною мірою визначається вмінням дитини встановлювати зв'язки між словом і предметом, процесом, властивістю, які воно називає.

К. Д. Ушинський слушно зауважував, що вивчення кожного предмета передається дитині, засвоюється нею і завжди виражається у формі слова. Якщо ж учень не звик вникати у зміст слова, погано розуміє або зовсім не знає його справжнього значення і не володіє навичками вільно оперувати ним в усному й писемному мовленні, то завжди страждатиме від цього недоліку, вивчаючи будь-який інший предмет.

На думку В. О. Сухомлинського, *правильний розвиток мовлення дитини* — це шлях від дійсності до слова і, навпаки, від слова до дійсності. Видатний педагог не тільки пристрасно пропагував, а й організовував подорожі дітей до джерел живого слова.

Об'єктом словникової роботи є слово як складна й багатогранна мовна одиниця, що охоплює лексичне значення, граматичні властивості, вимову і правопис, можливості сполучатися з іншими словами. Саме тому словникова робота має супроводжувати вивчення молодшими школярами всіх розділів початкового курсу української мови. Відповідно до цього визначають і **види словникових вправ** (лексико-семантичні, лексико-граматичні, лексико-орфографічні, лексико-стилістичні). Під час їх виконання увага учнів зосереджується навколо:

- слів, значення яких вони не розуміють;
- лексико-семантичних рядів слів; лексико-граматичних розрядів;
- лексичних засобів, їх функціонування в текстах різних типів і стилів;
- помилок і недоліків у вживанні слів, відповідності лексичного запасу літературній нормі.

Сучасний погляд на процес породження висловлювання передбачає пошук слова, вибір із кількох імовірних лексичних одиниць однієї найточнішої. Мовцеві потрібно забезпечити нормативні зв'язки слів у складі мовленнєвого цілого, правильність лексичних комбінацій.

У *структурі лексичної мовленнєвої навички* сучасні вчені-методисти виділяють такі **компоненти**:

- знаходження потрібного слова в пам'яті;
- вимова слова на основі володіння його фонетичною формою; побудова сполучення слів на основі смислової узгодженості й володіння
- граматичною нормою;
- введення словосполучення в речення, текст.

Накопичення словника завжди було і нині є важливим елементом у системі роботи з розвитку мовлення школярів. Цілком зрозуміло, що від технології засвоєння слова залежатиме міцність його запам'ятовування, легкість здійснення пошуку лексичної одиниці

під час побудови усного чи писемного висловлювання. Науковці радять супроводжувати пояснення, розкриття смислового значення слова використанням наочності, мотивуючи це посиленням впливу на сприймання образу слова разом з його предметним значенням.

Учитель початкових класів має постійно пам'ятати про те, що сформувати в дітей читацьку самостійність, комунікативну компетентність не можна, не навчивши їх самостійно пояснювати слова, з'ясовувати їх значення. Основними прийомами тут мають стати використання контексту, елементарний словотвірний аналіз, звернення до тлумачного словника.

Різні словники все більше стають важливими довідниками, що допомагають учням дізнатися про семантику слова, його походження, вимову і правопис тощо.

Для збагачення дитячого мовлення особливо цінним є користування тлумачним словником. Учителеві лише необхідно дати учням елементарні відомості про тлумачний словник і словникову статтю. Виконуючи завдання на відшукування певного слова, школярі поступово засвоюють структуру словникової статті, навчаються очно орієнтуватися в її змісті. Головне ж те, що вони бачать, як слово вживається в мовленнєвій практиці: у словосполученні, реченні, зв'язному висловлюванні. Слово стає зрозумілим, «своїм».

К. Д. Ушинський писав: «У дітей запас слів і форм рідної мови зазвичай не малий, але вони не вміють користуватися цим запасом, і ось ця навичка відшукувати швидко й точно в пам'яті потрібну форму є однією з найважливіших умов розвитку дару слова. Учитель має дати дітям цю навичку, водночас, збагачуючи поступово розумовий запас, розвивати в дітях чуття мови, яке вгадує, що форма не та, яка потрібна».

Виходячи з розуміння слова як сукупності форми, значення і призначення, всю роботу над ним слід організувати, забезпечивши засвоєння «формальної» правильності слова, його семантики, різноманітних смислових зв'язків слова з іншими словами, співвіднесеності слова з мовленнєвою ситуацією.

Сучасна методика пропонує технологію цілісного оволодіння лексиною через функцію. Це означає, що передусім необхідно викликати в учнів бажання брати участь у спілкуванні, обговоренні. Цього можна досягти за умови тематичного принципу добору лексичного матеріалу, організації ситуативного засвоєння слів та їх зв'язків з іншими словами. Тематичні групи слів легше запам'ятовуються молодшими школярами і сприяють виробленню в них умінь правильно вживати лексичні одиниці в різних умовах спілкування.

Важливою складовою лексичної роботи є запобігання помилкам у вживанні слів і виправлення їх у дитячому мовленні. Причин таких помилок і неточностей декілька. Це і бідність словника молодшого школяра, і неволодіння синонімікою, нерозуміння переносного

значення слів, обмежений життєвий і мовленнєвий досвід учня, а також негативний (інтерферуючий) вплив мовного оточення тощо.

Типовими лексичними помилками в мовленні молодших школярів є помилки у слововживанні, у виборі потрібного слова. До таких помилок належать порушення лексичної норми, вживання слова в не властивому для нього значенні або з не властивим йому забарвленням, невиправдані повторення одних і тих самих слів, уживання в тексті слів різної стильової приналежності, діалектних і розмовних слів у літературному мовленні, неточний добір лексичної одиниці для висловлення думки.

Крім лексичних помилок, трапляються ще й *лексичні недоліки* як результат прояву неточності, бідності, невиразності дитячого мовлення. Це:

- а) порушення лексичної сполучуваності, невдалий добір синонімів;
- б) уживання зайвого слова, повторення спільнокореневих слів (плеоназми, тавтологія);
- в) заміна українських слів російськими, калькування російських слів і словосполучень, неправильне вживання міжмовних омонімів.

Під час створення зв'язних висловлювань, реалізації авторського задуму надзвичайно важливо володіти вміннями формулювати думки, добирати слова, відповідно до лексичних норм сполучати їх, контролювати точність, виразність мовлення .

Отже, опрацьовуючи тему «Слово. Значення слова», учитель передусім домагається запобігання лексичним помилкам, виправлення їх, тренування школярів у нормативному (правильному) вживанні лексичних одиниць. Водночас слід подбати про формування точності й виразності дитячого мовлення, максимальної відповідності мовних засобів комунікативній доцільності, мовленнєвій ситуації, мовленнєвому завданню. Забезпечити зазначені якості мовлення можна лише за умови систематичного вправляння у використанні лексичного багатства української мови.

Сучасною методичною наукою розроблено *типологію вправ*, за допомогою яких школярі вчитимуться формулювати думки відповідно до вимог культури мовлення:

- 1) спостереження за вживанням мовних засобів у зразкових текстах (знайти слова, які допомагають нам побачити, уявити... Знайти слово, яке точно змальовує...);
- 2) лінгвістичний (стилістичний) експеримент («псується» текст, а далі зіставляється з оригіналом і робиться висновок щодо переваг першого варіанта);
- 3) редагування висловлювання з погляду вживання в ньому мовних засобів;
- 4) конструювання складніших мовних одиниць з елементів нижчого рівня (словосполучень, речень зі слів);
- 5) трансформація (перебудова) синтаксичних конструкцій;
- 6) підбір слів, словосполучень для певного тексту.

З-поміж усіх можливих чинників впливу на мовлення молодших школярів насамперед слід виділити мовлення вчителя. Усілякого схвалення заслуговують прагнення молодих педагогів оволодіти такими якостями професійного мовлення, як чіткість, смислова точність, дохідливість, виразність, образність, емоційність, впливовість, упевненість, оптимальний темп. Для подолання хиб у мовленні, піднесення його культури надзвичайно важливо виробляти звичку постійно користуватися словниками, виховувати в себе чутливість до рідної мови, внутрішню потребу систематично читати кращі твори класиків української та зарубіжної літератури.

4. Словниково-логічні вправи

Аналіз науково-методичної літератури (К. Д. Ушинський, М. О. Корф, В. К. Ягодовська, Л. Б. Попова та ін.) дає можливість виявити *типологію словниково-логічних вправ*.

Основними їх видами є:

- 1) називання предметів (хто це? або що це?);
- 2) визначення ознак предметів за кольором, розміром, формою, матеріалом, смаком, запахом;
- 3) підведення видових понять під родові та розчленування родового поняття на видові;
- 4) визначення предмета за його ознаками (колір, форма, розмір, матеріал, смак тощо);
- 5) визначення предмета за його діями;
- 6) порівняння предметів за певною ознакою;
- 7) вилучення зайвого предмета або слова, що його називає;
- 8) доповнення групи однорідних предметів;
- 9) розподіл предметів або слів, що їх називають, по групах;
- 10) логічне визначення предмета.

Виконання учнями словниково-логічних вправ є ефективним за певних методичних умов:

- активізації розумової діяльності дітей, розвиток їх логічного мислення;
- зв'язку з лексикою підручників;
- зв'язку з виучуваною мовною темою;
- уведенням «конфліктних» слів;
- зв'язку з роботою над зв'язними висловлюваннями різних типів і стилів;
- використанням унаочнення (предмети, малюнки);
- поступовим ускладнення вправ.

Подаємо зразки словниково-логічних вправ.

1. Прочитайте вірш.

Портфель — мій друг і помічник,

Я до портфеля дуже звик.

Портфель для мене залюбки

Гручку носить, і книжки.

(В. Бойченко)

- Які предмети учень носить у портфелі? Назвіть їх.
- Продовжте цей ряд. (Зошити, щоденник, олівці, пенал, гумка).
- Як ці предмети назвати по-іншому? (шкільне приладдя).
- Що тут зайве? (Зошит, лінійка, пенал, іграшковий автомобіль, булочка).
- Чому так вважаєте?
- Від імені кого розповідається про портфель?
- Що вам допомогло здогадатися?
- Як би ви описали свій портфель?

2. Прочитайте вірш.

Гей ти, вітре, вітровію,

Не пустуй! Я квіти сію.

Сію айстри, нагідки

І гвоздик аж два рядки,

І пахучу матіолу,

Щоб цвіло усе довкола.

(Л. Диркавець)

- Чим займається маленька господиня? Подивіться на малюнки квітів і правильно назвіть їх (малюнки гвоздики, нагідки, матіоли, айстри).
- Як називається те місце, де ростуть квіти?
- Які квіти ви ще знаєте?
- А які квіти називають польовими? Спробуйте пригадати їх.
- Порівняйте волошку й ромашку.

Оперування родовими словами-назвами як синтетична робота значно просуває школярів у розвитку їхнього мислення і мовлення. Якщо вчитель звертає увагу на те, що для розкриття значення лексичної одиниці потрібно починати з головного, більш загального слова, то учні поступово відмовляються від функціональних визначень на зразок «ручка — це якою пишуть».

Правопис словникових слів переважно не можна пояснити правилами сучасного правопису, оскільки воно склалося історично. Відповідні **вправи і завдання** мають бути різноманітними, у змісті і меті яких слід звернути увагу передусім на лексичне значення слова.

Списки словникових слів за класами (за традиційною програмою) складають:

1-й клас - 39 слів, 2-й - 34 слів, 3-й - 49 слів, 4-й - 60 слів. Усього - 182 слова.

Методисти виділяють **чотири етапи етимологічного аналізу слів**: підготовчий, орієнтувальний, закріплювальний, етап контролю та самоконтролю.

На **підготовчому етапі** відбувається ознайомлення дітей зі словниковим словом, з'ясовується та уточнюється його лексичне значення. Учні вчать орфографічно та орфоепічно його промовляти, формується вміння свідомо знаходити орфограму. Учитель може познайомити молодших школярів з етимологічною довідкою до виучуваного слова. Учні отримують перше уявлення про досліджуване слово.

Наприклад, вивчаючи написання слова портфель, учитель може запропонувати учням перевірити написання другої букви у слові за допомогою орфографічного словника. Потім постає питання про те, чому цей предмет отримав таку назву. Після гіпотез учнів педагог може пояснити, що слово портфель утворилося від французького слова порт – «нести» і фель – «аркуш».

Орієнтувальний етап. На цьому етапі об'єктом є слово, а метою – правильність та усвідомленість його написання. Працюючи над лексемою портфель, діти шукають орфографічну підказку. Отже, за допомогою етимологічної довідки вони зрозуміли, що другу букву можна перевірити словом порт. Після цього словникове слово записують.

На цьому **закріплювальному етапі** виробляються такі орфографічні навички як свідомість і правильність. Їх можна формувати за допомогою різноманітних вправ. Вправи, які пропонуються на цьому етапі, спрямовані на практичне застосування знань та вмінь, які складають базу орфографічної навички.

Метою етапу контролю та самоконтролю є виконання робіт творчого характеру, які сприяють мовленнєвому розвитку учнів, а також підвищенню їхньої грамотності написання слів, до яких давалися етимологічні довідки .

Отже, можна стверджувати, що етимологічний аналіз допомагає

- осмислити слова;
- підвищує правильність та точність запам'ятовування написань;
- дає змогу перетворити словникові слова на ті, що можна перевірити;
- допомагає узагальнити раніше не пов'язані у свідомості учнів лексеми у зручні для запам'ятовування групи з чіткими семантичними та словотвірними зв'язками між елементами.

Зацікавити дітей етимологічними розвідками вчитель може за допомогою бесід про історії слів у вигляді «етимологічних хвилинок», або використовувати різноманітні вправи, розраховані на пояснення походження слів. Наприклад, що означають такі слова:

Бутербод – утворилося від складання основ з німецької *Butter* «масло» і *Brot* «хліб» .

Козак – на Україні в *XV – XVIII ст.* – вільна людина з кріпосних селян, що втекла на південні землі України й брала участь у боротьбі проти татаро-турецьких і польських загарбників (давнє запозичення з тюркських мов, яке має значення вільна, незалежна людина; шукач пригод, бродяга) .

Кондитер – походить від латинського «той, хто приготує страви з прянощами» .

Компанія – утворилося від латинського прийменника *cum* – «разом» і *pānis* – «хліб» (група людей, що разом їсть хліб).

Йод – походить від латинського слова *iodum* – «пурпуровий, фіалковий».

Дужий – походить від латинського *daūg* – «багато» (сильний; здоровий).

Молодшим школярам можна вводити елементи етимологічного аналізу в роботу зі словами, простими за структурою, частовживаними і доступними в поясненні учням початкових класів їх походження (береза – походить від слова білий; корова – від праслов'янського слова *корва*, що означає «рогата тварина»; півень – від слова співати, а співати – від слова пісня). Мовне джерело на цьому етапі можна не повідомляти, досить сказати «у старовину» .

Словникову роботу на уроках української мови у початкових класах можна проводити в такий спосіб:

1. Учні знаходять слово в орфографічному словнику, знайомляться з його написанням. Запам'ятовується зоровий образ. Наприклад, слово великий.
2. Пояснюється значення слова. У цьому випадку слово багатозначне – 1) видатний; 2) дуже великий; 3) більший за потрібний розмір.
3. Потім школярі проговорюють слово по складах, хором, дружно, напівголосно. Запам'ятовують звуковий образ.
4. Учні записують слово на дошці, у зошит або в словничок (рукописний), подумки диктуючи його собі. Ставлять наголос, підкреслюють орфограми. Засвоюють графічний образ слова.
5. Можна використати знання про походження слова. Слово великий утворено від спільнослов'янського *велий*, що значить «великий».
6. Підбирають слова, що мають такий самий історичний корінь *-вел-*: велетень, великодушний, величний, величезний, велетень.
7. Порівнюють й аналізують записані слова за. *-Вел-* – це історичний корінь, що не збігається із сучасним *-велик-*, *-велич-*.

Важливою формою залучення молодших школярів до етимологічної роботи є складання словничків, де записуються нові для дітей слова зі стислим їх значенням та походженням.

Така робота буде сприяти пробудженню інтересу до вивчення української мови, розвиватиме вміння проникати у зміст та походження слів, їх написання. Знайомство молодших школярів з етимологією слів позитивно впливатиме на їх грамотність, розширюватиме кругозір, викликатиме інтерес до слова, української мови, розвиватиме творчу уяву, залучатиме до конкретних історичних фактів культури мовлення.

Висновки. Отже, система словникової роботи у початкових класах є одним з найефективніших засобів збагачення, уточнення, активізації і розвитку мовлення школярів. Така робота спрямована на збагачення активного словника дітей, а також формування в них навички вибирати із власного словникового запасу для висловлювання думки ті слова, які найбільше відповідають змісту висловлювання і роблять його правильним, влучним і виразним.